

DİL VƏ İQTİSADI GÜC: MONETİZASIYA, ELMİ HEGEMONLUQ VƏ STRATEJİ MARAQLAR

 Zahid Məmmədov

İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
Bakı, Azərbaycan
Riyaziyyat İnstitutu, Elm və Təhsil Nazirliyi, Bakı, Azərbaycan
e-mail: prof.zahid.mamed@mail.ru

Xülasə. Məqalədə dil iqtisadiyyatının nəzəri əsasları, onun tarixi inkişaf mərhələləri və müasir bilik iqtisadiyyatı kontekstində rolu kompleks şəkildə təhlil olunmuşdur. Dilin kommunikasiya vasitəsindən iqtisadi resursa çevrilməsi, insan kapitalının formalaşmasında və əmək bazarında rəqabət üstünlüyü yaratmasında oynadığı rol əsaslandırılmışdır. Eyni zamanda, dilin monetizasiyası, təhsil ixracı və universitetlərin dil strategiyası məsələləri iqtisadi və institusional baxımdan araşdırılmışdır. Məqalədə xüsusi olaraq elmdə dil imperializmi fenomeni tənqidi yanaşma ilə qiymətləndirilmiş və ingilis dilinin qlobal akademik mühitdə dominantlığı nəticəsində yaranan struktur bərabərsizliklər, qeyri-ingilisdilli tədqiqatçıların üzləşdiyi problemlər və milli elmi sistemlərin görünməzliyi məsələləri ön plana çıxarılmışdır. Nəticə olaraq, dil iqtisadiyyatının müasir mərhələdə yalnız iqtisadi deyil, həm də siyasi və institusional xarakter daşdığı göstərilmiş və qlobal inteqrasiya ilə milli dilin qorunması arasında balansın təmin edilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: Dil iqtisadiyyatı, dil kapitalı, dil siyasəti, bilik iqtisadiyyatı, dil monetizasiyası, təhsil ixracı, universitet strategiyası, dil imperializmi, akademik hegemonluq, çoxdillilik.

ECONOMICS OF LANGUAGE: MONETIZATION, STRATEGY AND LINGUISTIC IMPERIALISM IN SCIENCE

Zahid Mamedov

*Scientific-Research Institute of Economic Studies, Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan
Institute of Mathematics and Mechanics, Ministry of Science and Education, Baku, Azerbaijan*

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations of the economics of language, its historical development stages and its role in the context of the modern knowledge economy. It substantiates the transformation of language from a means of communication into an economic resource and examines its role in the formation of human capital and the creation of competitive advantages in the labor market. At the same time, the issues of language monetization, education export and universities' language strategies are explored from both economic and institutional perspectives. The article particularly evaluates the phenomenon of linguistic imperialism in science through a critical lens, highlighting structural inequalities arising from the dominance of the English language in the global academic environment, the challenges faced by non-English-speaking researchers and the invisibility of national scientific systems. In conclusion, it is argued that at the current stage, the economics of language is not only an economic but also a political and institutional phenomenon and the importance of balancing global integration with the preservation of national languages is substantiated.

Keywords: Economics of language, language capital, language policy, knowledge economy, language monetization, education export, university strategy, linguistic imperialism, academic hegemony, multilingualism.

1. Giriş

Müasir qlobal iqtisadiyyat şəraitində dil yalnız kommunikasiya vasitəsi kimi deyil, həm də iqtisadi fəaliyyətin təşkili, resursların bölgüsü və bazar münasibətlərinin formalaşmasında

mühüm rol oynayan strateji resurs kimi çıxış edir. Dil iqtisadiyyatı bu baxımdan interdisiplinar sahə kimi formalaşaraq dilin iqtisadi sistemdəki funksiyalarını və təsirlərini kompleks şəkildə öyrənir.

Dil bacarıqları insan kapitalının mühüm komponenti kimi fərdlərin əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini artırır və onların gəlir səviyyəsinə birbaşa təsir göstərir. Eyni zamanda, dilin şəbəkə effekti və transaksion xərclərin azaldılması funksiyası iqtisadi əlaqələrin genişlənməsində və qlobal bazarların inteqrasiyasında mühüm rol oynayır.

Qloballaşma və rəqəmsallaşma prosesləri dilin iqtisadi əhəmiyyətini daha da artıraraq onu bilik iqtisadiyyatının əsas resurslarından birinə çevirmişdir. Bu kontekstdə dilin monetizasiyası, təhsil ixracı və universitetlərin dil strategiyası kimi məsələlər aktuallaşmışdır.

Bununla yanaşı, qlobal elmi sistemdə müəyyən dillərin, xüsusilə ingilis dilinin dominantlığı “dil imperializmi” fenomenini formalaşdırmış və bu, elmi biliklərin istehsalı və yayılmasında struktur bərabərsizliklər yaratmışdır. Bu baxımdan məqalənin məqsədi dil iqtisadiyyatının nəzəri əsaslarını təhlil etmək, onun müasir tətbiq istiqamətlərini araşdırmaq və elmdə dil imperializminin yaratdığı problemləri qiymətləndirməkdir.

2. Metodologiya

Tədqiqat nəzəri və analitik yanaşma əsasında aparılmışdır. Məqalədə dil iqtisadiyyatının formalaşma mərhələləri tarixi-xronoloji metod vasitəsilə sistemləşdirilmiş, müxtəlif elmi yanaşmalar müqayisəli təhlil edilmişdir.

Metodoloji baza aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

- Klassik və müasir iqtisadi nəzəriyyələrin analizi;
- Dil və iqtisadiyyat arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin konseptual təhlili;
- Empirik tədqiqatların nəticələrinin ümumiləşdirilməsi;
- Dil siyasəti və təhsil ixracı üzrə institusional yanaşmaların qiymətləndirilməsi;
- Elmdə dil imperializmi fenomeninin tənqidi diskurs analizi.

Eyni zamanda, dilin monetizasiyası və bilik iqtisadiyyatındakı rolu sistemli yanaşma ilə araşdırılmış, əmək bazarında dil bacarıqlarının iqtisadi təsirləri ardıcıl zəncir modeli əsasında izah edilmişdir.

Dil: Təbiət, tarix və insan təcrübəsinin dinamik fenomeni

Dil fərdi şüurun məhsulu deyil; o, uzun tarixi proseslər nəticəsində formalaşan ictimai fenomen kimi çıxış edir. Bu yanaşma dilə struktur deyil, proses kimi baxmağı tələb edir. Yəni dil sabit deyil, daim dəyişən və inkişaf edən canlı sistemdir. Bu dəyişikliklərin əsas mənbəyi isə cəmiyyətin özü, onun yaşadığı mühit və tarixi təcrübəsidir.

Coğrafiyanın dilə təsirini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Dağlar, dənizlər, çaylar kimi təbii elementlər yalnız fiziki mühit deyil, eyni zamanda dilin semantik sahəsini formalaşdıran əsas amillərdir. Məsələn, dağlıq ərazilərdə yaşayan xalqların dilində yüksəklik,

sərtlik və təcrid kimi anlayışlar daha geniş və müxtəlif ifadə formaları ilə təqdim oluna bilər. Bu isə göstərir ki, dil təbiətin “passiv əksi” deyil, onun insan təcrübəsi ilə yönlənmiş interpretasiyasıdır.

İnsan həyatının fundamental hadisələri - doğum, ölüm, müharibə, köç, sevinc və kədər - dilin formalaşmasında ən dərin və davamlı təsirə malik amillərdir. Bu hadisələr yalnız həyatın bioloji və sosial mərhələləri deyil, həm də dilin semantik, emosional və mədəni qatlarını müəyyən edən əsas təcrübə sahələridir.

Əvvəla, doğum və ölüm dilin ən qədim və universal semantik sahələrini yaradır. Bu hadisələr ətrafında formalaşan sözlər, ifadələr və rituallar dilin sakral qatını təşkil edir. Məsələn, doğumla bağlı ifadələrdə ümid, başlanğıc və davamlılıq ideyaları üstünlük təşkil etdiyi halda, ölüm leksikasında fanilik, itki və yaddaş anlayışları ön plana çıxır. Bu isə onu göstərir ki, dil yalnız faktı ifadə etmir, həm də ona emosional və fəlsəfi məna yükləyir.

Müharibə və köç kimi kollektiv travmalar dilin strukturuna və leksikasına güclü təsir göstərir. Müharibə şəraitində yaranan terminologiya - qəhrəmanlıq, itki, müqavimət, düşmən obrazı zamanla dilin ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Eyni zamanda köç (miqrasiya) dillərin qarşılıqlı təsirini gücləndirir, yeni sözlərin, dialektlərin və hibrid ifadələrin yaranmasına səbəb olur. Bu proses dilin yalnız qorunan deyil, həm də dəyişən və zənginləşən bir sistem olduğunu göstərir.

Sevinc və kədər kimi emosional hallar dilin ekspressiv imkanlarını genişləndirir. İnsan öz daxili dünyasını ifadə etmək üçün metaforalar, bənzətmələr və obrazlı ifadələr yaradır. Məhz bu emosional təcrübələr poeziyanın, ədəbiyyatın və ümumilikdə estetik dilin yaranmasına təkan verir. Bu baxımdan, dil yalnız rəasional ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də hisslərin daşıyıcısıdır.

Nəhayət, bu fundamental hadisələrin dili formalaşdırması onun kollektiv yaddaş funksiyasını da üzə çıxarır. Dil vasitəsilə cəmiyyət öz tarixini, ağrılarını, qələbələrini və ümidlərini gələcək nəsillərə ötürür. Beləliklə, dil təkə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də tarixi təcrübənin və mədəni identikliyin qoruyucusudur.

Ümumilikdə, insan həyatının bu əsas hadisələri dilin həm məzmununu, həm strukturunu, həm də emosional yükünü müəyyən edir. Bu isə dilin canlı, dinamik və insan təcrübəsi ilə ayrılmaz şəkildə bağlı bir fenomen olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Beləliklə, dil həm təbiətin, həm tarixin, həm də insan təcrübəsinin məhsulu olaraq formalaşır. Bu isə dilə yalnız linqvistik deyil, həm də fəlsəfi, sosioloji və mədəni aspektlərdən yanaşmağın zəruriliyini göstərir.

Dil iqtisadiyyatı: Mahiyyəti və iqtisadi təsirləri

Dil iqtisadiyyatı müasir iqtisadi nəzəriyyədə formalaşmış interdisiplinar istiqamətlərdən biri olub, dilin iqtisadi sistemdə rolunu, funksiyalarını və təsirlərini kompleks şəkildə öyrənir. Bu yanaşmaya görə dil yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, eyni zamanda iqtisadi fəaliyyətin təşkili, resursların bölgüsü və bazar münasibətlərinin qurulmasında mühüm rol oynayan strateji resursdur.

Dil iqtisadiyyatının nəzəri əsasları göstərir ki, dil fərdlərin iqtisadi davranışına birbaşa təsir edir və onların əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini müəyyənləşdirən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan, dil bacarıqları insan kapitalının mühüm komponenti hesab olunur və digər investisiyalar kimi gələcəkdə iqtisadi fayda gətirən resurs kimi qiymətləndirilir.

Dil iqtisadiyyatı çərçivəsində fərdlərin dil seçimi rəşional iqtisadi qərar kimi izah edilir. Fərdlər hansı dili öyrənəcəklərinə qərar verərkən gözlənilən gəlirləri, əmək bazarında üstünlükləri və bu prosesin tələb etdiyi vaxt və maliyyə xərclərini müqayisə edirlər. Bu isə dilin öyrənilməsini klassik “xərc-fayda analizi” ilə izah etməyə imkan verir.

Eyni zamanda, dil iqtisadi münasibətlərdə transaksion xərclərin azaldılması baxımından mühüm rol oynayır. Ortaq dilin mövcudluğu iqtisadi subyektlər arasında ünsiyyəti asanlaşdırır, məlumat mübadiləsini sürətləndirir və müqavilə risklərini azaldır. Əksinə, dil baryerləri əlavə xərclər yaradır, bazarların effektivliyini azaldır və iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə mane olur.

Dil iqtisadiyyatının mühüm istiqamətlərindən biri də dilin şəbəkə effekti ilə əlaqəsidir. Bu yanaşmaya görə dilin dəyəri onu istifadə edən insanların sayından asılıdır və istifadəçi sayı artdıqca həmin dilin iqtisadi əhəmiyyəti də yüksəlir. Bu səbəbdən, qlobal iqtisadi sistemdə geniş yayılmış dillər daha böyük üstünlüklərə malik olur və fərdlər bu dilləri öyrənməyə daha çox meyilli olurlar.

Dil müxtəlifliyi məsələsi də bu sahədə xüsusi yer tutur. Bir tərəfdən, çoxdillilik innovasiya və yaradıcılıq üçün əlverişli mühit yaradır, fərqli bilik və təcrübələrin inteqrasiyasına imkan verir. Digər tərəfdən, dil müxtəlifliyi koordinasiya xərclərini artırır və iqtisadi fəaliyyətlərin təşkilini çətinləşdirə bilər. Bu səbəbdən, dil siyasətində əsas məsələ effektivlik və inklüzivlik arasında balansın təmin olunmasıdır.

Dil siyasəti dil iqtisadiyyatının institusional aspekti kimi dövlətin rəşmi dilinin müəyyənləşdirilməsi, təhsil sistemində dilin təşkil və çoxdillilik strategiyalarının formalaşdırılması vasitəsilə iqtisadi fəaliyyətlərin effektivliyinə, əmək bazarının strukturuna və cəmiyyətin sosial inteqrasiyasına birbaşa təsir göstərən mühüm idarəetmə aləti kimi çıxış edir. Dövlətlər rəşmi dilin seçimi, təhsil sistemində dil siyasəti və çoxdillilik strategiyaları vasitəsilə iqtisadi proseslərə təsir göstərirlər. Bu qərarlar uzunmüddətli perspektivdə əmək bazarının strukturuna, iqtisadi inkişaf tempinə və beynəlxalq inteqrasiyaya birbaşa təsir edir.

Müasir dövrdə qloballaşma və rəqəmsallaşma prosesləri dil iqtisadiyyatının əhəmiyyətini daha da artırmışdır. İngilis dilinin qlobal iqtisadiyyatda dominant mövqeyi beynəlxalq kommunikasiya və ticarəti asanlaşdırsa da, eyni zamanda dil müxtəlifliyinin azalması və mədəni homogenləşmə kimi problemlər yaradır.

Nəticə etibarilə, dil iqtisadiyyatı göstərir ki, dil yalnız mədəni fenomen deyil, həm də iqtisadi inkişafın mühüm determinantlarından biridir. Effektiv dil siyasəti və dil bacarıqlarının inkişafı iqtisadi rəqabət qabiliyyətinin artırılması, əmək bazarının gücləndirilməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Dil iqtisadiyyatının tarixi inkişaf xəritəsi

I mərhələ: Metodoloji başlanğıc (1909-1960): Dil iqtisadiyyatı (ing. economics of language) dil proseslərinin təhlilinə yönəlmiş humanitar və iqtisadi yanaşmaların məcmusudur və bu yanaşmalar, o cümlədən, Azərbaycan sosial-mədəni kontekstinə də tətbiq oluna bilər [2]. Carlile¹ bu əsərində iqtisadi analizdə metodoloji dəqiqliyin və terminoloji düzgünlüyün vacibliyini vurğulayır. Carlile iqtisadi analizdə terminoloji dəqiqliyin həlledici rolunu vurğulayaraq göstərir ki, iqtisadi anlayışların qeyri-dəqiq istifadəsi nəzəri və praktik səhvlərə səbəb ola bilər. O, göstərir ki, iqtisadi anlayışların qeyri-dəqiq istifadəsi yanlış nəticələrə və “iqtisadi səhvlərə” (fallacies) səbəb olur. Carlile həmçinin əsərdə qeyd edir ki, eyni termin müxtəlif mənalarda işlədilər bilər, bu isə elmi mübahisələri çətinləşdirir.

Bu mərhələnin əsas ideyası: “iqtisadi analizdə terminoloji dəqiqlik əsasdır və dil iqtisadi düşüncənin formalaşmasına təsir edir” fikirləri təşkil edir. Elmi töhfəsi isə “Dil iqtisadi metodologiyasının bir hissəsidir və termin səhvləri öz növbəsində iqtisadi səhvlərə yol açar bilər.

II mərhələ: Sahənin formalaşması (1965-1990): “Dil iqtisadiyyatı”nın inkişafı rus əsilli amerikalı iqtisadçı Ceykob Marşak²-in adı ilə bağlıdır. Marşak 1965-ci ildə “Dil iqtisadiyyatı” adlı məqalə nəşr etdirmişdir [6]. Bu məqalə həmin elmi istiqamətin başlanğıc nöqtəsi hesab olunur. Sonralar dil və iqtisadiyyatın əlaqəsi haqqında çoxsaylı tədqiqatlar aparılmışdır. Ceykob Marşak isə dilin iqtisadi xüsusiyyətlərə malik olduğunu göstərmişdir - onun dəyəri, faydası, xərci və gəliri var.

Əsərin əsas ideyalarına görə dil kommunikasiya sistemi olmaqla yanaşı iqtisadi resurs kimi çıxış edir və fərdlərin dil seçimləri xərclər və faydaların müqayisəsinə əsaslanan rəşional qərar kimi formalaşır. Bu mərhələnin əsas elmi töhfəsi “dil iqtisadiyyatı” anlayışının elmi dövriyyəyə daxil edilməsi və dilin ilk dəfə iqtisadi model çərçivəsində nəzərdən keçirilməsidir ki, bu da həmin dövrü sahənin formalaşma mərhələsi kimi xarakterizə etməyə əsas verir.

III mərhələ: Empirik və mikroiqtisadi inkişaf (1990-2000): Barry R. Chiswick dil bacarıqlarını insan kapitalının mühüm elementi kimi qiymətləndirərək göstərir ki, dil bilikləri fərdlərin əmək bazarında gəlirlərinə və iqtisadi inteqrasiyasına birbaşa təsir göstərir [3]. Bu mərhələdə dil insan kapitalının mühüm elementi kimi qiymətləndirilir, dil biliklərinin gəlir artımına müsbət təsiri və miqrantların əmək bazarına inteqrasiyasında əsas faktor olması empirik olaraq sübut edilir; nəticələr göstərir ki, dil bacarıqları fərdlərə 10-30% əlavə gəlir qazandıra bilər və bu səbəbdən, həmin dövr empirik və tətbiqi mərhələ kimi xarakterizə olunur.

¹“Dil iqtisadiyyatı” (ing. economics of language) anlayışı ilk dəfə 1909-cu ildə şotland iqtisadçısı və filosofu William Warrand Carlile tərəfindən işlədilmişdir. Bu istiqamət dilin iqtisadi dəyərini, əmək bazarına təsirini, kommunikasiya xərclərini və dillər arasındakı rəqəbəti araşdırır.

²Rus əsilli amerikalı iqtisadçı Jacob Marschak dil iqtisadiyyatı sahəsinin formalaşmasında mühüm rol oynamış alimlərdən hesab olunur. O, xüsusilə 1960-cı illərdə dilin iqtisadi davranış, informasiya mübadiləsi və qərar qəbulətmə proseslərində rolunu araşdırmışdır. Marschakın yanaşması sonradan “economics of language” istiqamətinin nəzəri əsaslarından birinə çevrilmişdir. Xüsusilə miqrasiya, təhsil iqtisadiyyatı və qlobal əmək bazarı ilə bağlı araşdırmalarda onun ideyalarına geniş istinad olunur.

IV mərhələ: Qlobal sistem və şəbəkə yanaşması (2000+): Niderlandlı sosioloq Svaan³ qeyd etmişdir ki, qloballaşma ingilis dilində baş verir [1]. Amma əslində bu proses çox vaxt “qırıq” ingilis dili ilə gedir. Dili yalnız bilmək deyil, onu necə bilmək də vacibdir. Bu, qanunların, institutların başa düşülməsinə və onlara münasibətə təsir edir. Abram de Svaanın “*Words of the World*” (2001) əsərində dillərin qlobal şəbəkə sistemi təşkil etdiyi, ingilis dilinin hiper-mərkəzi dil kimi çıxış etdiyi və dilin iqtisadi dəyərinin onu istifadə edənlərin sayından asılı olduğu əsaslandırılır ki, bu yanaşma həmin dövrü qlobal modelləşdirmə mərhələsi kimi xarakterizə etməyə imkan verir.

V mərhələ: Dil siyasəti və çoxdillilik (2000+): François Grin-in⁴ yanaşmasına əsasən, dil siyasəti yalnız iqtisadi effektivlik prizmasında deyil, həm də sosial ədalət və inklüzivlik baxımından qiymətləndirilməli, müxtəlif dillərin istifadəsi ilə bağlı qərarlar xərclər və faydalarla yanaşı cəmiyyətin mədəni və institusional xüsusiyyətlərini də nəzərə almalıdır; bu çərçivədə effektivlik və ədalət arasında optimal balansın təmin olunması, eləcə də çoxdilliliyin düzgün idarə edildiyi halda həm iqtisadi məhsuldarlığın artırılması, həm də sosial inteqrasiyanın gücləndirilməsi mümkün hesab olunur ki, bu yanaşma həmin dövrü dil iqtisadiyyatının institusional və siyasət mərhələsi kimi xarakterizə etməyə əsas verir [5].

VI mərhələ: Sistemləşmə və inteqrasiya (2010+): Ginsburgh və Weber⁵ dil müxtəlifliyinin iqtisadi nəticələrini sistemli şəkildə təhlil edərək göstərirlər ki, dillərin sayı və strukturu iqtisadi effektivlik, kommunikasiya xərcləri və sosial inklüzivlik arasında balansın formalaşmasında həlledici rol oynayır [4]. Bu mərhələdə dil iqtisadiyyatı sistemli elmi sahə kimi formalaşaraq dil müxtəlifliyi, innovasiya və iqtisadi xərclər arasındakı qarşılıqlı əlaqələr nəzəri baxımdan ümumiləşdirilir, eyni zamanda optimal dil siyasəti modelləri işlənib hazırlanır ki, bu da həmin dövrü nəzəri sintez mərhələsi kimi xarakterizə etməyə əsas verir.

Dil iqtisadiyyatının inkişafı metodoloji yanaşmadan başlayaraq müasir kompleks nəzəri sistemə qədər təkamül etmişdir. Carlile-in terminoloji dəqiqliyə əsaslanan yanaşması Marschak tərəfindən iqtisadi modelləşdirmə ilə davam etdirilmiş, Chiswick tərəfindən empirik əsaslarla gücləndirilmişdir. Sonrakı mərhələdə Svaan dillərin qlobal şəbəkə modelini irəli sürmüş, Grin

³Abram de Svaan Niderlandlı sosioloq və dil qloballaşması nəzəriyyəsinin tanınmış tədqiqatçılarından biridir. O, dillərin beynəlxalq sistemdəki mövqeyini sosial və iqtisadi baxımdan araşdırmışdır. Abram de Svaanın “*Words of the World*” əsəri dil iqtisadiyyatı, sosiolinqvistika və qloballaşma araşdırmalarında mühüm mənbələrdən biri hesab edilir.

⁴François Grin İsveçrəli iqtisadçı və dil siyasəti üzrə mütəxəssisdir. O, müasir dil iqtisadiyyatı (economics of language) istiqamətinin ən nüfuzlu tədqiqatçılarından biri hesab olunur. Onun məşhur “Grin Report” araşdırması European Commission çərçivəsində hazırlanmış və Avropada dil siyasətinin iqtisadi nəticələrinə həsr olunmuşdur. François Grin dil müxtəlifliyinin qorunmasını yalnız mədəni məsələ deyil, həm də strateji və iqtisadi məsələ kimi qiymətləndirirdi.

⁵Victor Ginsburgh və Shlomo Weber dil iqtisadiyyatı, mədəni iqtisadiyyat və çoxdillilik siyasəti sahəsində tanınmış alimlərdir. Onlar dillərin iqtisadi və siyasi rolunu, xüsusilə çoxmillətli dövlətlərdə və beynəlxalq təşkilatlarda dil siyasətinin nəticələrini araşdırmışlar. Onların birgə hazırladıqları “How Many Languages Do We Need?” adlı əsər dil siyasəti və qloballaşma problemlərinə həsr olunmuş mühüm tədqiqatlardan hesab edilir. Bu əsərdə müəlliflər qlobal dünyada vahid beynəlxalq dilin üstünlükləri ilə dil müxtəlifliyinin qorunması arasındakı balans məsələsini təhlil etmişlər.

isə dil siyasətinin iqtisadi və sosial aspektlərini sistemləşdirmişdir. Müasir dövrdə isə bu yanaşmalar Ginsburgh və Weber tərəfindən integrasiya olunaraq vahid nəzəri çərçivəyə çevrilmişdir.

Cədvəl 1. Ümumi inkişaf sxemi

Mərhələ	Dövr	Əsas ideya
Metodoloji	1909	Dil = iqtisadi düşüncə aləti
Formalaşma	1965	Dil = iqtisadi resurs
Empirik	1990+	Dil = insan kapitalı
Qlobal	2000+	Dil = şəbəkə sistemi
Siyasət	2000+	Dil = institusional faktor
Sintez	2010+	Dil = kompleks iqtisadi sistem

Dilin monetizasiyası və bilik iqtisadiyyatı - yeni dəyər yaratma mexanizmləri

XXI əsrdə iqtisadiyyatın struktur dəyişməsi dilin rolunu köklü şəkildə yenidən müəyyən etmişdir. Sənaye dövründə istehsal vasitələri əsas kapital hesab olunurdusa, bilik iqtisadiyyatı şəraitində informasiya, yaradıcılıq və bu yaradıcılığın ifadə vasitəsi olan dil əsas resursa çevrilmişdir. Dil artıq yalnız mədəni identikliyin elementi deyil, həm də dəyər yaradan, bazar münasibətlərinə daxil olan və institusional qərarlara təsir edən iqtisadi aktiv kimi çıxış edir. Bu transformasiya “dil kapitalı” anlayışını aktuallaşdırır. Dil vasitəsilə yaradılan bilik, kontent, elmi kommunikasiya və texnoloji məhsullar iqtisadi dövriyyəyə daxil olaraq monetizasiya olunur. Beləliklə, dil mədəni kapitaldan iqtisadi kapitalla çevrilən körpü funksiyasını yerinə yetirir.

Müasir dövrdə dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də iqtisadi dəyər yaradan strateji resursa çevrilmişdir və bu transformasiya bilik iqtisadiyyatının genişlənməsi ilə birbaşa bağlıdır. Əgər sənaye iqtisadiyyatında əsas kapital fiziki istehsal vasitələri idisə, bilik iqtisadiyyatında əsas kapital informasiya, ideya, yaradıcılıq və bu ideyaların ifadə olunduğu dildir. Bu baxımdan, dil artıq mədəni fenomen olmaqla yanaşı, bazar münasibətlərinin iştirakçısına çevrilir və monetizasiya potensialı qazanır.

Dilin monetizasiyası dedikdə, dil vasitəsilə yaradılan bilik, kontent, təhsil xidməti və texnoloji həllərin iqtisadi gəlirə çevrilməsi prosesi nəzərdə tutulur. Rəqəmsal platformaların sürətli inkişafı bu prosesi sürətləndirərək dili auditoriya kapitalına, məlumat kapitalına və nəticə etibarilə maliyyə kapitalına çevirir. Sosial media, onlayn təhsil platformaları, elektron nəşrlər və süni intellekt texnologiyaları dilin iqtisadi funksiyasını daha görünən etmişdir. Dilin monetizasiyası prosesi əmək bazarı kontekstində bir neçə mərhələdən ibarət ardıcıl zəncir kimi izah edilə bilər. Bu zəncir dilin fərdi bacarıqdan iqtisadi gəlir yaradan peşəkar kapitalla çevrilməsi mexanizmini göstərir: dil bacarığı → ixtisaslaşma → əmək bazarına çıxış → məhsuldarlıq → əmək haqqı fərqi → karyera artımı → institusional gəlir.

İlk mərhələdə, dil bacarığı insan kapitalının komponenti kimi formalaşır və peşəkar biliklərin əldə edilməsini asanlaşdırır. Dil vasitəsilə fərd beynəlxalq təhsil resurslarına çıxış əldə edir, ixtisasını genişləndirir və daha rəqabətli kompetensiya portfeli formalaşdırır.

İkinci mərhələdə, dil əmək bazarına giriş baryerlərini azaldır. Çoxdilli işçilər qlobal şirkətlərdə, beynəlxalq layihələrdə və rəqəmsal platformalarda işləmək imkanına malik olur. Bu isə dil bacarığını diferensial üstünlüyə çevirir.

Üçüncü mərhələdə, dil məhsuldarlığa təsir göstərir. Xarici mənbələrə çıxış, kommunikasiya səmərəliliyi və bilik transferi işçinin performansını artırır. Nəticədə işəgötürənlər dil bacarığını əlavə dəyər kimi qiymətləndirir və bu, əmək haqqı fərqiində əks olunur.

Dördüncü mərhələdə, dil karyera artımını sürətləndirir. İdarəetmə və ekspert səviyyəsində beynəlxalq kommunikasiya tələb olduğundan, dil bacarığı rəhbər vəzifələrə çıxışı asanlaşdırır və peşəkar mobilliyi artırır. Beləliklə, dil fərdi gəlirin uzunmüddətli determinantına çevrilir.

Bəşinci mərhələdə, dil monetizasiyası institusional səviyyəyə keçir. Şirkətlər və universitetlər çoxdilli işçi qüvvəsi vasitəsilə yeni bazarlara çıxır, xidmət ixracını genişləndirir və innovasiya əməkdaşlığını gücləndirir. Bu isə dil bacarığının yalnız fərdi deyil, təşkilati gəlir yaradan resurs olduğunu göstərir.

Rəqəmsal əmək bazarı bu zənciri daha da gücləndirmişdir. Frilans platformaları, uzaqdan iş və qlobal layihələr dil bilən mütəxəssislərə coğrafi məhdudiyyətlər olmadan gəlir əldə etmək imkanı yaradır. Beləliklə, dil əmək bazarında çeviklik və gəlir müxtəlifliyinin əsas alətlərindən birinə çevrilir.

Nəticə etibarilə, əmək bazarında dil monetizasiyası insan kapitalının iqtisadi kapitallaşmasının klassik nümunəsidir. Dil bacarığı fərdin əmək bazarındakı mövqeyini gücləndirir, təşkilatların rəqabət qabiliyyətini artırır və bilik iqtisadiyyatında dəyər yaratma zəncirinin vacib həlqəsinə çevrilir [13].

Təhsil ixracı və universitetlərin dil strategiyası

Ali təhsil sistemi dilin monetizasiyasının ən institusional formasıdır. Universitetlər tədris dili vasitəsilə qlobal tələbə bazarına çıxır, elmi nəşr dili vasitəsilə görünürlük qazanır və akademik kommunikasiya vasitəsilə innovasiya dövrünə daxil olur.

Tədris dili seçimi artıq akademik deyil, iqtisadi qərardır. Beynəlxalq proqramlar, hazırlıq fakültələri və dil mərkəzləri bir çox ölkələrdə universitetlərin gəlir strukturunun vacib hissəsinə çevrilmişdir. Dil hazırlığı çox vaxt təhsil ixracının ilk mərhələsi kimi çıxış edir və tələbələrin uzunmüddətli akademik və peşəkar inteqrasiyasını təmin edir [12].

Təhsil ixracı müasir dövrdə universitetlərin qlobal rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən əsas amillərdən biridir və bu proses ali təhsilin beynəlxalq bazara inteqrasiyası ilə xarakterizə olunur. Təhsil ixracı universitetlərə əlavə maliyyə resursları qazandırmaqla yanaşı, onların beynəlxalq nüfuzunu artırır və elmi əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirir. Bu kontekstdə dil strategiyası universitetlərin beynəlxalq bazarda uğurunun əsas determinantlarından biri kimi

çıxış edir və dil yalnız tədris vasitəsi deyil, həm də strateji iqtisadi alət funksiyasını yerinə yetirir.

İngilis dili qlobal akademik mühitdə dominant mövqeyə malik olduğundan, ingilisdilli proqramların genişləndirilməsi xarici tələbələrin cəlb olunmasına və universitetlərin beynəlxalqlaşmasına mühüm töhfə verir. Bununla yanaşı, çoxdillilik strategiyası universitetlərə müxtəlif regional bazarlara çıxış imkanı yaradır və onların fəaliyyətini daha çevik və rəqabətqabiliyyətli edir.

Dil strategiyasının effektivliyi milli dilin qorunması ilə qlobal dillərin istifadəsi arasında balansın təmin olunmasından asılıdır və bu balans universitetlərin həm milli, həm də beynəlxalq missiyasını reallaşdırmasına imkan verir.

Universitetlər üçün ən optimal yanaşma ikidilli və ya çoxdilli modelin tətbiqi hesab olunur ki, bu model həm yerli tələbələrin ehtiyaclarını qarşılıyır, həm də beynəlxalq tələbə axınını artırır.

Azərbaycan kontekstində isə ali təhsil müəssisələrinin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri ingilisdilli proqramların genişləndirilməsi, akademik heyətin dil bacarıqlarının artırılması və beynəlxalq tələbələr üçün uyğun təhsil mühitinin yaradılmasıdır. Eyni zamanda, Azərbaycan dilinin akademik və elmi dil kimi inkişaf etdirilməsi universitetlərin milli funksiyasının mühüm tərkib hissəsi olaraq qalmalıdır.

Nəticə etibarilə, təhsil ixracının uğurlu inkişafı universitetlərin düzgün qurulmuş dil strategiyasından asılıdır və bu strategiya qlobal rəqabət, iqtisadi səmərəlilik və milli identiklik arasında optimal tarazlığı təmin etməlidir. Bu kontekstdə universitetlər yalnız bilik istehsalçısı deyil, həm də dil əsaslı xidmət ixracatçısıdır.

Elmdə dil imperializmi: Bilik kimindir?

Bu gün elmdə uğurun gizli şərtlərindən biri artıq yalnız ideya deyil - dildir. Daha dəqiqi, ingilis dili [10]. Əgər sən elmi nəticəni ana dilində yazırsansa, deməli, sən görünmürsən. Əgər ingiliscə yazırsansa, deməli, sən “yoxsan”. Bu, sadəcə praktik seçim deyil. Bu, sistemdir və bu sistemin adı var: dil imperializmi. Beynəlxalq jurnallar, sitat bazaları, reyting agentlikləri - hamısı eyni dili tələb edir. Bu isə elmi ideyanın keyfiyyətindən əvvəl onun hansı dildə təqdim olunmasını ön plana çıxarır. Nəticə? Elmi bilik artıq universal deyil, dil baryerləri ilə filtdən keçirilən məhsula çevrilir. Gənc tədqiqatçı düşünür: “Mən nə yazım?” yox, “Mən bunu hansı dildə yazım ki, çap olunsun?”. Professor düşünür: “Mən nə kəşf etdim?” yox, “Bu, Scopus bazasına daxil olan elmi nəşrlərinə uyğun gəlirmi?”. Bu, elmin ruhuna ziddir.

Dil imperializmi üç ciddi problem yaradır:

1. Bərabərsizlik - Ana dili ingilis dili olmayan tədqiqatçı startda udurur. O, həm elm etməli, həm də başqa dildə özünü sübut etməlidir.
2. Məzmun itkisi - Elmi fikir ana dilində daha dərin olur. Tərcümə isə çox vaxt ideyanı sadələşdirir, bəzən isə təhrif edir.

3. Milli elmin görünməzliyi - Yerli dillərdə yazılan yüzlərlə dəyərli tədqiqat beynəlxalq dövriyyədən kənar qalır. Sanki onlar heç mövcud deyil.

Ən təhlükəlisi isə odur ki, biz buna artıq öyrəşmişik.

Universitetlər “ingilisdilli proqram” açmaqla fəxr edir, amma ana dilində elmi terminologiyanın inkişafını unudur. Akademiklər daha çox “harada çap olunduğunu” müzakirə edir, nəinki “nə yazıldığını”. Bu, artıq seçim deyil - təzyiqdır.

Çıxış yolu ingilis dilindən imtina deyil. Bu nə mümkün, nə də düzgün deyil. Çıxış yolu balansdır:

- Qlobal elm üçün ingilis dili;
- Milli inkişaf üçün ana dili.

Əgər biz yalnız birini seçsək, ya dünyadan qopacağıq, ya da özümüzü itirəcəyik. Elm yalnız bir dildə danışmamalıdır. Əks halda, bu artıq elm deyil - hegemoniyadır.

Dil iqtisadiyyatında monetizasiya və strateji seçimlərin riyazi modelləşdirilməsi

Dilin iqtisadi dəyərinin əsas modeli. Dil iqtisadi sistem daxilində müstəqil bir aktiv kimi qiymətləndirilə bilər və onun ümumi dəyəri insan kapitalı, bazar ölçüsü, şəbəkə effekti və institusional dəstək kimi əsas dəyişənlərin funksiyası kimi formalaşır. Bu yanaşma göstərir ki, dil yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də iqtisadi münasibətlərin qurulmasında və genişlənməsində mühüm rol oynayan kompleks bir sistemdir. Xüsusilə, dili bilən insanların sayı və keyfiyyəti artdıqca, həmin dilin iqtisadi potensialı genişlənir, bazar ölçüsü böyüyür və şəbəkə effekti güclənir. Dövlət və institusional dəstək isə bu prosesi sürətləndirən və sabitləşdirən əsas faktor kimi çıxış edir. Dil bir iqtisadi aktiv kimi aşağıdakı kimi modelləşdirilə bilər:

$$V(L) = F(H, M, N, S)$$

Burada $V(L)$ - dilin iqtisadi dəyəri; H - insan kapitalı (dili bilənlərin sayı və keyfiyyəti); M - bazar ölçüsü (dil üzərindən yaranan iqtisadi fəaliyyət); N - şəbəkə effekti (network effect); S - dövlət və institusional dəstəkdir. Bu model göstərir ki, dil yalnız mədəni deyil, şəbəkə əsaslı iqtisadi sistemdir.

Monetizasiya funksiyası. Dil üzərindən gəlir əldə etmə mexanizmi belə ifadə olunur:

$$R = p \cdot U \cdot \alpha$$

Burada:

- R - ümumi gəlir;
- p - məhsul və ya xidmətin qiyməti (məsələn, təhsil, media, kontent);
- U - istifadəçi sayı (dil istifadəçiləri);
- α - monetizasiya əmsalı (ödəmə qabiliyyəti + davranış);

Bu model xüsusilə aşağıdakı sahələrdə tətbiq olunur:

- Təhsil bazarı;
- Media və kontent platformaları;

- Rəqəmsal iqtisadiyyat.

Şəbəkə effekti modeli (Metcalfə qanunu uyğunlaşdırması)

Dil nə qədər çox istifadə olunursa, onun dəyəri kvadrat şəkildə artır: $V \sim n^2$; Burada: n - dil istifadəçilərinin sayı. Nəticə: İngilis dili → yüksək iqtisadi dominantlıq, Kiçik dillər → aşağı şəbəkə dəyəri.

Dil seçimi və strateji davranış. İki dil arasında seçim belə modelləşdirilə bilər:

$$U_i = \beta VL - CL.$$

Burada: U - fərdin utiliti funksiyası; VL - dilin iqtisadi dəyəri; CL - dili öyrənmə xərci; β - fərdi uyğunlaşma əmsalı. Bu model izah edir: niyə insanlar ingilis dilinə yönəlir, niyə bəzi dillər “marginal” olur.

Dövlət strategiyası modeli. Dövlətin dil siyasəti optimallaşdırma problemi kimi verilə bilər: $\max W = VL - C_p$. W - sosial rifah; VL - dilin iqtisadi dəyəri; C_p - dil siyasətinin xərcləri.

Strategiyalar: təhsil sistemində dil siyasəti; milli və qlobal dil balansı; rəqəmsal platformalarda dilin qorunması.

Bu modellərdən çıxan əsas nəticələr: Dil yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, iqtisadi resursdur. Kiçik dillər üçün əsas problem istifadəçi bazasının dar olması, monetizasiya imkanlarının zəifliyidir. Əgər dövlət dəstəyi yoxdursa, dil iqtisadi sistemdən sıxışdırılır və “dil imperializmi” yaranır.

Nəticə. Aparılan təhlil göstərir ki, dil iqtisadiyyatı müasir dövrdə iqtisadi nəzəriyyənin mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilmiş və dil artıq yalnız mədəni fenomen deyil, həm də iqtisadi inkişafın əsas determinantlarından biri kimi çıxış edir.

Dil bacarıqları fərdlərin əmək bazarında mövqeyini gücləndirir, təşkilatların rəqabət qabiliyyətini artırır və bilik iqtisadiyyatında dəyər yaratma prosesinin ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Dilin monetizasiyası və təhsil ixracı kimi proseslər onun iqtisadi resurs kimi rolunu daha da gücləndirir.

Eyni zamanda, qlobal elmi sistemdə ingilis dilinin dominantlığı elmdə dil imperializmini gücləndirərək akademik bərabərsizliklər yaradır, qeyri-ingilis dilli tədqiqatçıların imkanlarını məhdudlaşdırır və milli elmi məktəblərin görünməzliyinə səbəb olur. Bu baxımdan, optimal yanaşma qlobal inteqrasiyanı təmin edən ümumi dilin istifadəsi ilə yanaşı, milli dillərin qorunması və inkişaf etdirilməsi arasında balansın yaradılmasıdır.

Nəticə etibarilə, dil iqtisadiyyatı yalnız iqtisadi deyil, həm də institusional və sosial aspektləri əhatə edən kompleks sahə kimi çıxış edir və onun düzgün idarə olunması həm iqtisadi səmərəliliyin, həm də sosial ədalətin təmin olunması üçün strateji əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan dili iqtisadi baxımdan, əsasən, daxili bazar və dövlət dəstəyi hesabına formalaşan, lakin qlobal şəbəkə effektləri və rəqəmsal monetizasiya baxımından hələ istənilən səviyyədə inkişaf etməmiş bir dil modeli nümayiş etdirir. Mövcud şəraitdə optimal strategiya milli dilin qorunması ilə yanaşı onun rəqəmsal və beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiyasını təmin edən hibrid siyasətin həyata keçirilməsidir.

Ədəbiyyat

1. Swaan A.D. (2002), *Words of the World: The Global Language System*. Wiley.
2. Carlile W.W. (1909), *The Economic Method and Economic Fallacies*. London: Macmillan.
3. Chiswick B.R., Miller P.W. (1995), The endogeneity between language and earnings. *Journal of Labor Economics*, Vol.13, No.2, 246-288.
4. Ginsburgh V., Weber S. (2011), *How Many Languages Do We Need? The Economics of Linguistic Diversity*. Princeton University Press.
5. Grin F. (2006), *Economic Considerations in Language Policy*. Strasbourg: Council of Europe.
6. Marschak J. (1965), Economics of language. *Behavioral Science*, Vol.10, No.2, 135-140.
7. Məmmədov Z. (2025), Müasir universitetlərin yeni missiyası: Elm və təhsildən iqtisadi təsirə - kommersiyalaşma strategiyası. *İnnovasiya və Davamlı İnkişaf: Yeni İdeyalar və Həllər I Beynəlxalq Elmi Konfransı*, 127-132.
8. Mamedov Z.F., Aliyev Sh. (2021), Modern universities: New challenges, trends, paradigms and expectations. *70th International Scientific Conference on Economic and Social Development*, 325-331.
9. Балацкий Е.В. (2012), За пределами экономического империализма: Преодоление сложности. *Общественные Науки и Современность*, No.4, 138-149.
10. Попов Е., Попова Н., Кочетков Д. (2017), О научном империализме. *Общество и Экономика*, No.6, 107.
11. Коцемир М.Н. (2012), Динамика российской и мировой науки сквозь призму международных публикаций. *Форсайт*, No.1, 38-59.
12. Мамедов З. (2026), Научный суверенитет в эпоху глобальной наукометрии: Риски зависимости и новые модели оценки. *XI Санкт-Петербургский Международный Экономический Конгресс*, 39.
13. <https://azedu.az/az/news/103507/dil-artiq-iqtisadi-deyer-yaradan-strateji-resursa-cevrilib>